

Abul Hasan Aly ibn Musa Ryzanyň mübärek gadamy türkmen topragynda

Category: Kitapcy,Taryhy makalalar

написано kitapcy | 23 января, 2025

Abul Hasan Aly ibn Musa Ryzanyň mübärek gadamy türkmen topragynda ABULHASAN ALY IBN MUSA RYZANYŇ MÜBÄREK GADAMY TÜRKMEN TOPRAGYNDА

Abul Hasan Aly ibn Musa Ryza 766-njy ýylda Medinede eneden bolýar. Bu beýik alym ömrüni yslam ylahyýet ylmyna bagışlapdyr we ylmyň dürli ugurlaryndan şagirtler taýýarlapdyr. Akyldar türkmenleriň arasynda «Ymam Ryza», «Gyzyl Ymam» atlary bilen meşhurdyr. Ol Muhammet pygamberiň Patma gyzy bilen doganoglany hezreti Alynyň bilelikdaki neslinden bolup, 12 ymamyň sekizinjisidir. Hezreti ymam Ryza 35 ýyllap kakasy Musa al-Kazemyň ýanynda bolup, ylmyň, bilimiň dürli ugurlarynyň gizlin syrlaryny öwrenip, ýokary derejelere yetipdir. Kakasy ýogalandan son, 800-nji ýıldan başlap 20 ýyl Medinede Muhammet pygamberiň «Nebewi» metjidiniň baş ymamy bolupdyr. Özünü syýasatdan daşda goymaga çalşypdyr. Ýöne halyf Mamunyň ençeme gezek çağyrmagy we talap edip yzyndan 816-njy ýylda Raja ibn Zahhak bilen Ýaser Hademi ibermegi netijesinde, 818-nji ýilyň başynda Medineden Merwe gelýär. Halyf Mamun onuň hormatyna Merwde 33 müň adam ýygnaýar we olaryň öňünde hezreti ymam Ryza çykyş edýär. Mamun «Siz halyflyga meniň ogullarymdan hem has mynasapsyňyz» diyip, halyf bolmagy oňa teklip edýär. Hezreti ymam Ryza halyfyň teklibini kabul etmeýär, şonda halyf ony halyflyga özüne mirasdüßer belleýär. Muňa-da hezret ymam Ryza kynlyk bilen razylaşyp: «Men mirasdüßerlige razylaşsam-da, hökümdaryň adyndan gadagan edýän we rugsat berýän buýrukla gatyşmak, olary tassyklamak we olar barada pikir ýöretmek, kimsäni işinden boşatmak ýa-da döwlet dolanyşygynda hiç-hili üýtgeşmeler etmek hyálymyň ýokdugyny duýdurýaryn. Şolardan

meni halas ediň» diyipdir. Halyf onuň Aly adyna «Ryza» lakamyny goşandan soň, resmi yagdaýda onuň ady Aly ibn Musa Ryza diylip tutulyp başlanypdyr. Halyf öz ady bilen bilelikde, Aly ibn Musa Ryzanyň adyna-da altyn pullary zikgeledipdir. Ol ymam Ryzanyň hormatyna öz gara baýdagyny ýaşyl baydaga öwrüpdir. Mamun gyzy Umma Habybany hezreti ymam Ryza we Ummalfazlyň gyzyny bolsa hezreti ymam Ryzanyň oglы Muhammede nikalap beripdir. Ymam Ryza bolan şeyle hormat Bagdatdaky Abbasy halyf nesline ýaramandır we olar halyf Mamunyň garşysyna gozgalaň turzupdyrlar. Mamun uly goşun bilen Ymam Ryzany-da alyp, Bagdada ýöriş edýär. Olar Tus şäheriniň golayyndaky Nukan obasyna gelenlerinde, Ymam Ryza üzümden zäherlenip, 819-njy ýylda ýogalyar. Halyf ymam Ryzanyň ölümne gamgynlanyp, uly ýas tutýar we Nukan obasyny onuň hormatyna «Maşat» diyip atlandyrýar. Şol döwürden başlap, hezreti ymam Ryzanyň aramgähi musulmanlaryň köpcülikleýin zyýarat edýän ýerine övrüldi.

Taryhy çesmeleriň berýän maglumatlaryna görä, hezreti ymam Ryza hadys, şerigat (kanunçylyk), lukmançylyk ylymlaryndan uly derejeli alym bolupdyr. Ol ahlak taydan arassa, adamlara elmydama ýylgyryp, mähirli garapdyr. Yoksullara kömek berip, syrkawlary sorapdyr, myhmansöýer adam bolupdyr. Hezreti ymam Ryza hiç wagt adamlary parhlandyrmandır. Ymam Ryza köp dilleri bilyän alym adamdyr. Ol Injili, Töwrady asyl nusgasynدا okap, terjime edip bilipdir.

Ymam Ryza ýewreýler bilen iwritde, otparazlar bilen pars dilinde, wizantiýalylar bilen şolaryň dilinde gürleşer eken. Hezreti ymam Ryza ynha şeýle mübärek pähimleri bize miras goýupdyr:

- Geplemezlik akyllılygyň där dänesidir. Akyl her kime dostdur, nadana duşmandır.
- Iň agyr jebir-dostuň nadanlygyna göz ýetirmekdir.
- Medeniýetsizligiň iň aşaky nokady – özüňi öwmeklikdir.
- Özüňden ulyny ataň ornunda bil.
- Hakykaty gözleseň – ýalandan daş dur.
- Bir-birinden habar tutup durmak-dostlugu berkider.

- Gysgançlyk we nebsewürlik adamyň mertebesini we namysyny ýere sokar.
- Gowy iş hiç wagtda ýatdan çykmaýar.
- Iň erbet adam – hemiše naharyny ýekelikde iýyän adamdyr.

Ymam Ryzanyň kakasy – ymam Musa al-Kazym akyllı, sowatly adam bolupdyr. Alymlar ymam Musanyň gowy häsiýetleri ymam Ryza geçipdir hasaplaýarlar. Ymam Musa şeýle ajap pentleri bize miras goýupdyr:

- Wezipeparazlygyň ýoly betbagtlyga getirer.
- Adama täsin sowgat – ol akyldyr.
- Gijäni nadanyň mejlisinde geçireniňden, ukuda geçireniň gowudyr.
- Iň erbet adam – ikiýüzli adamdyr. Çünkü, ol adam ýüzüňe sen barada gowy zatlary aýdyp, arkaňdan erbet zatlary aýdýandyryr.

Hezreti ymam Ryza ahlak we ruhy taýdan pæk, täsin adam bolupdyr. Ol mähirli we merhemetli adamkärçilige ýugrulan şahsyét bolup, hemiše hassalary sorap durupdyr. Ymam hiç wagtda adamlara ýakymsız söz aýtman, elmydama güler yüzli, hemmelere hoş söz aýdar eken. Ol sada we myhmansöyer adam bolupdyr. Ol: “Myhmana hormat goýup gowy garşylamak, öýüňde hyzmat etmekden ýokardadır” diýer eken. Hezreti ymam Ryza wezipeli adamlaryň, baý bilen garybyň, adamlaryň reňk tapawutlylygynyň arasynda parh goýmandyr, olar bilen bir saçagyň başynda iýip-içipdir. Ol hemiše: “Gowy häsiýetli, mähirli, ak göwünli adamlar, Allatagala aýratyn ýakyn adamlaryrlar” diýer eken. “Meniň bu dünýä höwesek bolmazlygym, Allatagala kalpdan hyzmat etmekligim, ahyryyetiň gazabyndan dynmak üçindir” diýerdi.

Hezreti ymam Ryza hakykaty aýtmak üçin hiç kimden çekinmändir. Ol halyf Mamun bilen gürleşende: “Allanyň guludyggyma buýsanýaryn, bu dünýä höwessizligim, Onuň gazabyna duçar bolaýmaýyn diýmegin alamatydyr. Rugsat edilmeýän zatlardan daşda durmagym, baky hakykata duçar bolmak üçindir. Bu dünýädäki sadalygym, Beýik Allanyň hormatynamynasyp bolmak üçindir” diýipdir.

Ymam Ryza Maryda iki ýyl ýaşapdyr. Şol yerde ol ylym bilen hem meşgul bolupdyr. 01 muslimanlaryň dürli toparly ugurlara bölünmegini ýazgarylardyr. Okuwçylary bilen bilelikde dürli musliman toparlaryny bir ýere jemläpdir, öz pikirini aýdypdyr, ylym bilen bagly soraglara jogap beripdir. Ymam Ryzanyň ylahy ylymdan başga-da matematika, himiya, astronomiya, takyk ylymlardan, kosmografiyadan, lukmançylyk ylymlaryndan başy çykypdyr. Ol grek, musliman pelsepesinden, ýeke hudaýlykdan, materializmden ylmy teklipler bilen çykyş edipdir. Onuň pelsepesi öwrenilip, orta atan meseleleri Maryda çekişmeler arkaly ara alnyp maslahatlaşylypdyr. Ol bu ugurlardan uly üstünlik gazanypdyr. Ymam Ryzanyň Merwdäki öyi ylmyň, bilimiň öyi bolup, alymlaryň üýşýän merkezine öwrülipdir. Onuň Türkmenistandan, Gündogaryň köp ýurtlaryndan zehinli şägirtleri bolupdyr. Olardan: Ebrahym Ahmet, Abu Muhammet Horasany, Muhammet ibn Abdulla Horasany, Abu Seýit Horasany, Fath ibn Ýezid Jürjany, Abulkasym Farsy, Muhammet ibn Yshak Telegany, Ahmet ibn Hatam Mahyé Gazwini ýaly şahslary görkezmek bolar.

Türkmenler Muhammet pygamberiň gyzy Patma bilen doganoglany Alynyň nikasyndan galan nesline uly hormat goýýarlar. Onuň şeýledigini “Ýa Aly senden medet” diýip kömege çağırmaklary, şonuň ýaly hem doga-töwir edenlerinde “Kerbelada şehit bolan ymam Hüseýiniň ruhuna bagışladyk” diýip Kur'an okap, sogabyny oňa bagışlamaklary cuňňur hormatyň alamatydyr.

Türkmenler Abul Hasan Aly ibn Musa Ryzany «Gyzyl Ymam»-diýip atlandyrýarlar we onuň aramgähine zyýarat edýärler. Nusgawy türkmen şahyrlary hem hezreti Ala we onuň neberelerine uly hormat goýup, özleriniň eserlerinde ýatlap geçýärler.

Türkmeniň akyldar, şahyr, serkerde ogly hanlaryň hany Baýram han hezreti Ala bagışlap kasyda, şygyr ýazypdyr. Onuň ýazan “Aly ibn Abu Talyp aleýhissalam” atly şygryny dolulygyna görkezmegi müwessa bildik:

Seniň ýşkyň indi meni özüne çekýär Aly,
Nejep şasy, özüň rehm et, bizge medetkär Aly!

Bir seniň mähriň bolmasa bagtlylaryň köňlünde,
Ýer ýüzünde adyň-ismiň bolarmydy, bar Aly?!

Meger, söýgiň her sadabyň göwheri bolmazdy ýa,
Köňül känim göwheri bir saňa intizar, Aly.

Bu göwherim düşelse-de itlerňiziň ýoluna,
Maňa uly hormatdyr ol, eýlemen inkär, Aly.

Halat burçunyň ýyldyzy, lafer bukjam göwheri,
Munşurufa-hazyna, lewküşfe şasuwar Aly.

Sapa gülşenniň güli, wepa bagnyň serwisi,
Innema ýol görkeziji, başym häkisar, Aly.

Daň-sähere intizarlar müşderisi ger seni istemese,
Gije-gündiz zowal tapar, özüm hyrydar, Aly!

Pelek öz ömri boýuna adam agtardy welin,
Hiç eneden doglany ýok sen deý ýadygär, Aly!

Baýram, ynam ýoluna gir, gül ömrüň eýleme har,
Sen öz illeň ýollaryna kylgyl ygtýýar, Aly!

Bu şygyrda hem Baýram hanyň hezreti Ala goýýan hormaty
duýulýar. Beýik Magtymguly bolsa özuniň "Turgul diýdiler"
goşgusynda özuniň keramata gowşanyny Hezreti Aly bilen
baglayáar:

"Alydyr diýdiler tutdy destimden,
Borýa düşegimi aldy astymdan,
Men bilmedim, bir zat guýdy üstümden,
"Ýolugan döwranyň sürgül!" diýdiler.

Ýa-da onuň "Bagışla bizni" goşgusynda:

Resul damadydyr, öz arslanydyr,
Ýa, Ymam Alyýa, bagışla bizni.
Çeşmi çyragymdyr, nury aýnymdyr,
Ýa, Ymam Hasana, bagışla bizni.

Ýalan dünýä kime berdi wepaný,
Ahyretde olar, sürer sapany,
Şemr ile ol Ýezit berdi jepany,
Ýa, Ymam Hüseýna bagyşla bizni.

Nasry-Seýýar, Merwan hökmi döwründe,
Ymamlar galdylar jepa jebrinde,
Çaýa atdyrdylar Dymışk şährinde,
Zeýnulabydyna bagyşla bizni.

Patma-Zähradyr anyň enesi,
Zatynda bir zerre ýokdur günäsi,
Humaýun dagydyr ahyr binasy,
Muhammet Bakýra bagyşla bizni.

Kemaly pelekden, aşypdyr arşdan,
Başa goýdy jeddi geýdigi täçden,
Üç keramat bile galdy Hajjajdan,
Ýa, Ymam Jafara bagyşla bizni.

Kim biler işinde niçiksi syr bar,
Akyl oňa ýetişmez gudratly Jepbar,
Duşmanyňa dostuň etdi giriftar,
Ýa, Musa Kazyma bagyşla bizni.

Deň-duşlar ýanynda bir bi kemalam,
Aşygy Mejnunam, şikeste haläm,
Sine-ýi-Horasan, zäwwary älem,
Ýa, Ymam Ryzaýa bagyşla bizni.

Ymamlar ýşkynda maňa bergil jam,
Açaýyn zybany okaýyn kelam,
Allahy behäk-e ol Patmaýy kyýam,
Muhammet Tagyýa bagyşla bizni.

Dünýäde çekdiler ýüz derdi-dagy,
Magşar günü münerler saýlap byragy,
Hakykat ýolunyň şemgy, çyragy,
Aly al-Nakyýa bagyşla bizni.

Ýakyn köňül bile müştakam bende,
Ýadyňyz eýlärem tä baram zende,
Ady günden meşhur olmuş jahanda,
Ýa, Ymam Eskere bagışla bizni.

Kap dagyndan ýol açysa mäjuja,
Dünýä ýüzi dolar zulm ile güýje.
Zaman ahyrynda geler hyruja,
Ýa, Sahypzamana bagışla bizni.

Magtymguly aýdar, men häki-paýam,
Ymamlar ýolunda hem jan pidaýam,
Kemine bende men, kelbi-gedaýam,
Ýa, Apbas Alyýa bagışla bizni.

Türkmen akyldary Magtymguly Pyragynyň Muhammet pygamberiň Patma gazyndan we doganoglany hem-de giýewsi hezreti Alydan bolan ymamlara uly hormat goýýandygy duýulýar. Şahyr hezreti ymam Ryzanyň aramgähini "Horasanyň sinesinde ýerleşýän älemin zäwwary (zyýarat edilýän ýeri)" hasaplaýar.

XVIII asyrda ýaşap geçen başga bir türkmeniň beýik nusgawy şahyry Gurbanaly Magrupy hezreti Alynyň yslam dinini ýaýmakdaky gahrymanlygyna uly duýgudaşlyk edip we ol hezretleriň oglы, Muhammet pygamberiň agtygy hezreti ymam Hüseýniň Kerbela çölünde öldürilenine gynanç bildiripdir:

Çoh müňni aldady dünýäniň mähri,
Bir gün talh eder agzymy zähri,
Ol Pumy-Haybaryň mohtäsäm şähri.
Alynyň zarbyndan iman getirdi.

Aldag bilen Ýezit geçdi daşyna,
Rehm etmedi gözden akan ýaşyna,
Kerbelada Ýezit, Hüseýn başyna,
Göýä, diýr sen, ahyrzaman getirdi.

Ymam Hüseýniň Kerbela çölünde öldürilenine 1300 ýıldan hem (Aý hasaby bilen 61-nji hijri-kamary ýylynda) köp wagt geçen hem bolsa, türkmenler onuň şehit bolan gününü, ýagny Aşyr aýynyn

(Moharrem) 10-y gününü ýatlap, pişme paýlaýarlar, çagyryşyk edip, onuň ruhuna Kur'an okap, sogabyny onuň ruhuna bagışlaýarlar.

Pikirimizi jemläp aýtsak, hezreti ýmam Ryza beýik ýmam, akyldar, alym şahsyýetdir. Ol yslam ylmyny, bilimini we başgada ýokarda agzalyp geçilen ylmy pudaklary čuňňur bilen adamdyr. Onuň čuňňur manyly eserleri arap, pars, türkmen halklaryny Beýik Alla bolan ynanjyň üsti bilen dostlukly baglaşdyrýan köpri bolup hyzmat edýär.

Orazpolat EKÄÝEW,

Türkmenistanyň Ylymlar Akademiyasynyň Taryh institutynyň Orta asyrlaryň taryhy bölümünüň müdiri, taryh ylymlarynyň kandidaty.

Eýran Yslam Respublikasynyň «Haweran» žurnaly, 2014 ý.
Taryhy makalalar